

HET GROOTE ZAND, EEN GEVARIEERD HEUVELACHTIG HEIDEGEBIED

Jan Abrahamse

Dit natuurgebied van 117 ha ligt ten oosten van de spoorlijn Assen-Beilen ter hoogte van Hooghalen in de gemeente Beilen. Aan de zuidwestkant wordt het begrensd door de weg Hooghalen-Annen-Grollo. Het sluit in het zuidoosten aan aan de boswachterij Hooghalen en in het noordoosten aan het belangrijke weidevogelgebied rond het gehucht Geelbroek. Het is een gevarieerd reliëfrijk heideveld wat omgeven wordt door een half-open bos van vooral grove den en berk. Het Groote Zand is sinds 1983 in eigendom van de Stichting Het Drentse Landschap, die een zorgvuldig beheer uitoefent in dit gebied, dat gericht is op behoud en ontwikkeling van het gevarieerde heidelandschap.

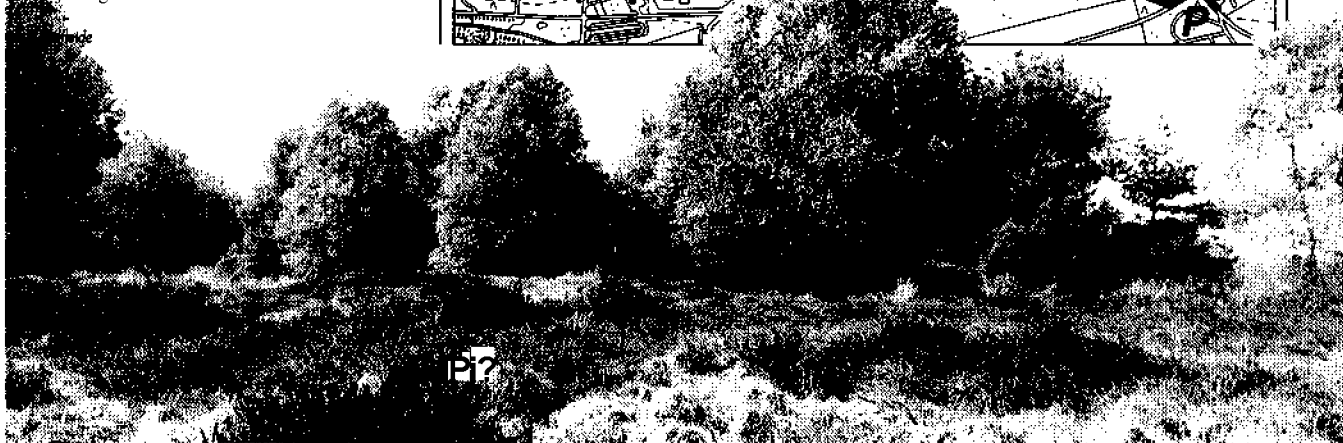
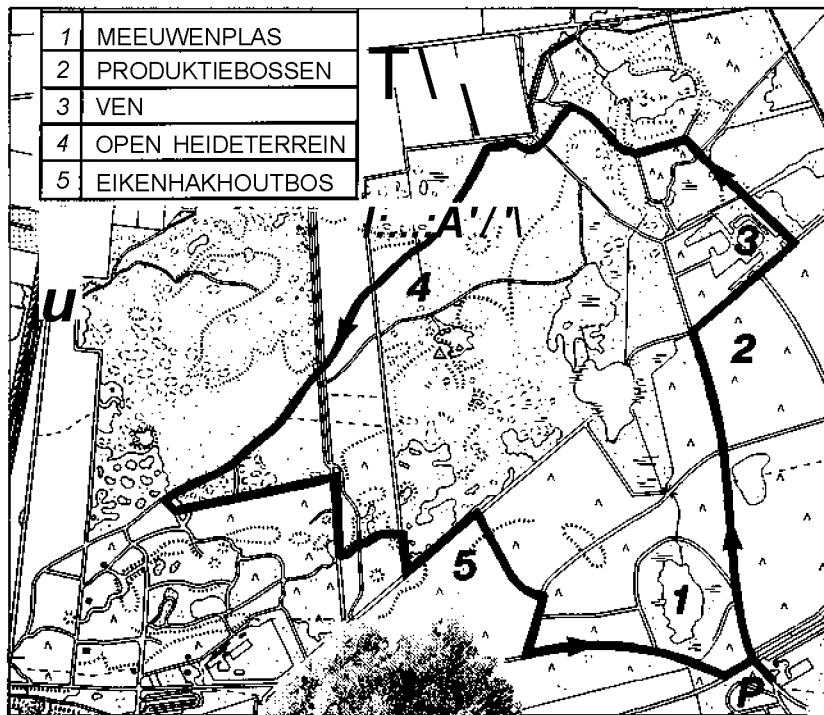
De bijzondere kenmerken van het Groote Zand zijn:
1 Het Groote Zand is van oorsprong stuifzand, waarvan een restant zich in het midden van het gebied bevindt.

2 Het gebied kent open terreingedeelten met vochtige en droge heidesoorten, begroeide veenkommen, vennetjes, stuifzand, boomheide en bos.

3 Op veel plaatsen komt een ondoorlatende keileemlaag in de ondergrond voor, waardoor zelfs de hogere gedeelten zeer vochtig zijn.

4 In het gebied is een raster aangebracht dat ruim 125 ha afsluit voor begrazing met schapen.

5 Het Groote Zand is een essentiële schakel tussen het weidevogelgebied van Geelbroek en de boswachterij Hooghalen.

Wandeling

Het beginpunt van de wandeling is een zandweg tegenover het parkeerterrein van het Herinneringscentrum van het voormalige kamp Westerbork aan de weg Hooghalen-Annen-Grollo. Aan het begin van de zandweg staat een aantal borden van de ANWB en Staatsbosbeheer. Vanaf hier is de wandelroute aangegeven met palen met schuine rode koppen.

Aan de rechterkant ziet men een dennenbos met een onderbegroeiing van bramen, terwijl aan de linkerkant jonge eikenboompjes, elzen, lijsterbessen en Weymouth-dennen staan. De Weymouth-den of zeeden is bijzonder, omdat er 5 naalden in een pakje zitten, dat aan de tak bevestigd is. Andere dennen hebben 2 naalden in een pakje. De Weymouthden komt oorspronkelijk uit het Middellandse Zee-gebied en heeft grote kegels.

Na zo'n 200 meter bevindt zich aan de linkerkant een picknicktafel en meteen daarachter de 'Meeuwenpas'. Dit prachtige ven vormt de natuurlijke voorzetting van de boswachterij Hooghalen naar het Groote Zand. Het ven ligt in een open terrein met daarin een enkele berk. Op de achtergrond een bosgebied van Japans lariks. Dit gebied is eigendom van Staatsbosbeheer en de doelstelling is om hier een productief bos in stand te houden. Dat wil zeggen dat de houtopbrengst de belangrijkste drijfveer is van dit circa 40 jaar oude bos. Het bos is na de heide-ontginningen aangelegd. Zo'n 200 m na het ven is rechts een open gedeelte zichtbaar dat lager gelegen is en dus vochtiger is. In deze open lage gedeelten is nog iets van het half-natuurlijke landschap van de vroegere bewoning zicht-

Ven aan het begin van de wandeling

baar. Jarenlang vertoonde de heide met het aantal schapen en de bewoning in de dorpen een samenhang. Men spreekt in Drente dan van een esdorpenkultuur, die verloren is gegaan toen de kunstmest zijn intrede deed. Toen waren geen schapen meer nodig en werd de heide niet meer gebruikt.

Het bos aan weerskanten van de weg wordt nu getypeerd door een lege ondergrond. Men kijkt tegen kale onbegroeiende stammen aan zonder ondergroei. De bomen zijn van één soort en van gelijke leeftijd. Zo'n

bos kan zo'n 80 jaar oud worden en als men er niets aan doet, blijft er op den duur niets van over. Het vormt een schille tegenstelling met de bossen die men verderop tijdens de wandelroute zal zien.

In samenwerking met Staatsbosbeheer is in 1984 een raster aangebracht waarbinnen zo'n 50 schapen grazen die het beheer op de heide gaan uitoefenen. Vlak voor het schapenrooster volgt de route een zandpad dat rechtsaf gaat en loopt men langs de afgraving. Aan de linkerkant een open terrein dat tot voor kort ook een produktiebos was met veel berken en eiken. De heide krijgt hier weer een kans om tot ontwikkeling te komen. In dit reliëfrijke gebied ligt ook weer een ven. Dit vennetje heeft een ringwal en is gevuld met regenwater dat door een ondoorlatende laag niet in de bodem kan wegzakken.

Na 300 m volgt men de wandelroute naar links. Men komt via een rooster in het schapenterrein. Er is hier een picknickplaats en op de hoek staat een tamme kastanje met 2 stammen. Meerdere van deze aangeplante bomen staan langs dit zandpad en ook naast het ven staat een kastanje. Aan de rechterkant ligt in de verte een boerderij met ligboxenstal in een ruilverkavelingsgebied. Iets ten noorden daarvan ligt het weidevogelgebied rond het gehucht Geelbroek, een gebied dat door Staatsbosbeheer beheerd wordt. Zo'n 350 meter verder komt men op een T-splitsing en gaat men links. Hier begint het eigendom van de Stichting Het Drentse Landschap. Het bos ziet er hier totaal anders uit dan in het begin van de wandeling. De begroeiing heeft hier een veel natuurlijker aanzien. De samenstelling van het bos bestaat uit vliegdend, eik, berk en onderbegroeiing van wilg en de Amerikaanse vogelkers, ook wel bospest genoemd. Deze soort overwoe-

Stuifzand met heide, mossen en korsmossens

kert andere begroeiing die hier van nature voorkomt. Het Drentse Landschap zal de Amerikaanse vogelkers geleidelijk verwijderen. Aan de linkerkant van dit bospad liggen diepe kuilen. Dat zijn veenputten waaruit de plaatselijke bevolking in de oorlogsjaren turf heeft gegraven.

Bij de volgende driesprong gaat de route rechts. Het bos is hier aanzienlijk dichter. In 1983 heeft het Drentse Landschap het gebied gekocht van de gemeente Beilen die het Groote Zand toen als een recreatie- en natuurgebied beheerde. Hoewel het gebied nu toegankelijk blijft voor het publiek zal de nadruk toch meer komen te liggen op het behoud van natuur en landschap. Dat betekent, naast de begrazing door schapen, dat in het bos de uitheemse soorten verwijderd worden en de dichtbegroeide heidegebieden opengemaakt zullen worden. Aan de linkerkant van dit weggetje ligt een laagte die 's winters onder water staat.

Stuifzand

Dit gedeelte is een bebost stuifzandgebied. Het is veel droger, wat ook te zien is aan het pad waarover men loopt. Dit stuifzand moest via een provinciale verordening door de eigenaren vastgelegd worden, b.v. door bos- of helmaanplant. Dit was voor veel eigenaren een te kostbare aangelegenheid en daardoor is veel grond verkocht. Zo heeft Staatsbosbeheer in de 20-er en 30-er jaren grote eigendommen verkregen. De grote zandverstuivingen zijn vooral in de 18e en 19e eeuw ontstaan door menselijke invloeden. Voor strooisel in de stallen werden vroeger heideplaggen gebruikt. Door het intensieve afplaggen van de heide rondom de essen—akkerbouwgronden—verdwenen de beschermende vegetatie van deze zanden. Het zand is zeer gevoelig voor verstuiving. Het werd door de wind opgenomen en elders als stuifzand neergelegd. Zo zijn langs meerdere Drentse essen stuifzandgordels ontstaan in grillige vormen met lange smalle ruggen, kleine steile heuvels en uitgewaaid vlakten. Het stuiven hield pas op als het nivo van opstijgend grondwater werd bereikt. Dat betekende in die tijd een achteruitgang van de oppervlakte weidegrond voor de schapen en een directe bedreiging van het akkerland.

Het pad slingert zich door het bos, aan de linkerkant zijn prachtige doorkijkjes op een heuvelachtig heidegebied. Na enige tijd buigt het pad linksaf en komt het uit op een brede zandweg, de route gaat rechtdoor.

Heide en venetjes

Zeer kenmerkend voor het Groote Zand zijn de veelvuldig voorkomende overgangen van zeer vochtige naar heel erg droge terreingedeelten. In de natte delen vindt men begroeide veenkommen en venetjes. De

natste terreingedeelten zijn niet altijd het laagst gelegen. Een ondoordlatende keileemlaag in de bodem voorkomt het wegstromen van het regenwater naar het lager gelegen grondwater.

De heide-vegetaties, op de droge en natte gronden, verschillen sterk in soortensamenstelling. Zo onderscheidt men de droge heide en de natte heide. Aspektbepalend voor de droge heide is veelal de struikheide, terwijl voor de natte heide dopheide de typerende soort is.

Droge heide

De cultuurhistorische betekenis van de droge heiden is groot. Ze speelden een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de landbouw op de arme zandgronden. In die tijd kende men het zogenaamde heide-landbouw systeem. De benodigde oppervlakte heide bedroeg in Drente ongeveer het dertigvoudige van de oppervlakte landbouwgrond. Het eeuwenlang voortzetten van dit landbouwsysteem had door de aanvoer van de plaggen, vermengd met de schapenmest enige ophoging van de toch al hoger gelegen essen tot gevolg. Vaak zijn heideterreinen ook archeologisch van belang door hun ongeschonden bodemprofiel. De bodem bevat regelmatig resten van vroegere kulturen, zoals stenen werktuigen, raatakkers (akkercomplexen) en grafheuvels uit de prehistorie. Op het Groote Zand zijn de resten bekend van twee inmiddels verdwenen hunebedden, een grafheuvel en urnenvelden, ook zijn er enkele stenen werktuigen gevonden. In de vorige eeuw zijn genoemde hunebedden gesloopt, evenals vele andere in Drente. De

Schoonebeker heideschapen op het Groote Zand

stenen werden stukgeklopt om vervolgens als wegverharding te worden gebruikt.

Het aandeel van de kraaiheide in de vegetatie is opvallend. Noord-Nederland vormt de zuidgrens van het verspreidingsgebied van deze heidesoort.

Op het Groote Zand komen ook veel soorten korstmossen voor, zoals rendiermos en bekertjesmos. Ze groeien op de meer open delen van de heide.

Op de droge heide vinden tal van dieren de juiste levensomstandigheden, o.a. hagedissen.

De roodborsttapuit, boomleeuwrik, boompieperen geelgors komen hier ook voor.

Natte heide

In de natste gedeelten waar veenmos groeit, komen we een keur aan plantensoorten tegen.

Hier groeien o.a. klokjesgentiaan, lavendelheide, veenbes, wollegras en snavelbies. In de venetjes groeit knolrus, klein blaasjeskruid en waterveenmos. Hier leven ook de bruine en groene kikker en de adeder.

Het voortbestaan van deze natte, voedselarme milieu's is in grote mate afhankelijk van de omliggende heidevelden. Deze moeten bescherming bieden tegen de schadelijke invloeden en moeten zorgen voor de noodzakelijke voedselarmoede.

Op enkele plaatsen van het Groote Zand is de eerder genoemde soortenrijkdom verloren gegaan door ontwatering van de aanliggende agrarische gebieden. Pijpestrootje overheerst hier nu. Verwacht wordt dat de soortenrijkdom ooit weer zal toenemen. Het maaien van de pijpestrootje-ruigten, tezamen met begrazing door heideschapen en in de toekomst mogelijk ook met rundvee, moet hier uitkomst bieden.

Heidebeheer

Een heideveld blijft niet vanzelf bestaan. Wanneer heide niet wordt beheerd dan zal ze verdwijnen en zal er bos ontstaan. Het beheer kan bestaan uit een combinatie van branden, maaien en begrazing door vee. Al deze maatregelen hebben ten doel bosvorming te voorkomen. Plaggen, maaien en begrazing zorgen er bovendien in meerdere of mindere mate voor dat de voedselarme situatie op de heide gehandhaafd blijft. Immers door deze maatregelen wordt steeds weer plantaardig materiaal van het veld afgevoerd.

Als basis-beheer heeft de Stichting Het Drentse Landschap voor haar heide-terreinen gekozen voor begrazing. In enkele gevallen kunnen runderen en paarden het werk doen, maar meestal worden er heideschappen ingezet.

Het streven van de stichting bij het beheer van de heide-terreinen is er veelal niet op gericht uitsluitend egaal paarse vlakten te verkrijgen. Een heideterrein met een afwisselend heischrale vegetatie en grote rijkdom vormt het doel.

Op het Grootte Zand is ongeveer 125 ha heide ingerasterd en voorzien van wildroosters, zodat de wandelaars en fietsers toegang tot dat gebied hebben.

Bij het beheer spelen de Drentse heideschappen een belangrijke rol. Hier vinden we de struik-, dop- en kraaiheide vlak bij elkaar, daartussen bevindt zich bochtige smele, die een grote voedingswaarde heeft voor de schapen. De kleine gele bloemetjes behoren

tot de veel voorkomende tormentil. Na 250 meter gaat het zandpad linksaf en komt men in een heidegebied met veel open stukken omgeven met vliegennnen, eiken en berken en aan de rechterkant een dichter begroeid gebied. In dit gebied zitten veel konijnen, en verder reëen, wezels, bunzingen, hermelijnen en eekhoorns. Zo'n 300 meter verder is ook aan de rechterkant een meer open landschap zichtbaar. Bij de viersprong gaat de wandelroute rechtdoor, evenals na 350 m bij een tweede viersprong, waarbij een zandpad en een fietspad gekruist worden. Vlak voor deze viersprong is links een productiebos van grove den. Er staan ook veel berken tussen. Na het fietspad is aan de rechterkant een reliëfrijk gebied met kraai-, dop- en struikheide met hier en daar een kruipwilg, wat betekent dat het hier vochtig is. Zo'n 200 m na het fietspad bereikt men een bos, hoofdzakelijk bestaande uit grove den. In het bos komt de route bij het kampeerterrain "Het Grootte Zand". Vlakvoor dit kampeerterrain gaat de route links en passeert men het schapenrooster en volgt men een smal bospaadje. Bij de volgende kruising gaat men weer links, langs het raster dat op 20 m afstand in het bos staat. Verderop zijn weer doorkijkjes naar de open heide.

Vervolgens gaat de route na 350 m rechtsaf en komt men in een reliëfrijk bebost landschap. Ook dit waren vroeger stuifzanden.

Het streven van Het Drentse Landschap is om het productiebos aan de linkerkant te begeleiden naar een natuurlijker bos, waarbij de grove den en de berk meer kans krijgen met een kruidenlaag, die allerlei diersoort

Productiebos

ten aantrekt. Zo krijgt men een gevarieerder bos. Aan de rechterkant is een veel natuurlijker bos. Na 200 m gaat de route linksaf en na 60 m kruist men het fietspad.

Spaartelgenbos

Hierna loopt men af op een kaarsrechte weg en gaat de wandelroute linksaf. Aan de rechterkant ziet men een eikenhakhoutbos. Vroeger werden de eiken gekapt om als takkenbossen in de ovens gebruikt te worden. Toen dit niet meer nodig was, groeiden op de overgebleven slobben spruiten, ook wel telgen genaamd. De mooiste exemplaren liet men staan —de spaartelgen— en de rest werd verwijderd. Een dergelijk eikenhakhoutbos wordt ook wel spaartelgenbos genoemd.

De route gaat bij de eerste weg rechts, tussen vak 2 en 3 van Staatsbosbeheer, wat op zwerfkeien op de hoeken van de weg is aangegeven. We verlaten hier het terrein van Het Drentse Landschap. Bij de driesprong volgt men de weg rechts. Het productiebos aan de linkerkant met Japanse lariks is aangelegd in rechte lijnen alsof het langs een lineaal getrokken is. Na 150 meter gaat de route links. Aan weerskanten, vooral op de drogere stukken, vindt men mierenhopen van de grote rode bosmier, ook wel sprokkel genoemd. Deze nijvere beestjes doen veel goed. Het zijn de vulnismannen van het bos. Na 500 m wederom links en dan nadert men weer het ven uit het begin van de wandeling en rechts door de bomen is het Herinneringscentrum te zien van het kamp Westerbork. Aan het eind van de weg komt men bij de parkeerplaats en tevens het einde van deze 1/4 uur durende wandeling. Deze beschrijving is in gewijzigde vorm ook verkrijgbaar bij de Stichting Het Drentse Landschap te Assen.

Spaartelgenbos

